

Кароліна РЕДЧИЦЬ

студентка групи ІТ-1

ВСП «Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ»

науковий керівник – **Лариса ШЕВЦОВА**

кандидат педагогічних наук, доцент

викладач української мови та літератури

ВСП «Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ»

ФРАЗЕМІКА У ПОВІСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

«КАЙДАШЕВА СІМ'Я»

Іван Семенович Нечуй-Левицький (1838-1918) – відомий драматург, прозаїк, перу якого належать етнографічні, літературознавчі і мовознавчі праці. Він увійшов в історію української літератури як видатний майстер художньої прози, високоосвічений перекладач та критик, духовно багата особистість. Він добре розумівся та захоплювався мистецтвом, прекрасно володів художнім словом. За півстоліття творчої діяльності письменник написав велику кількість романів, повістей, оповідань, п'єс, казок, нарисів, гуморесок, літературно-критичних статей.

Творчість І. Нечуя-Левицького (справжнє прізвище Левицький) у різних аспектах досліджували С. Єфремов, М. Тарнавський, С. Харвусь (проблема показу повсякденного життя), Н. Дзюбишина-Мельник, С. Єрмоленко, Г. Їжакевич, І. Матвіяс, Л. Мацько, О. Муромцева, В. Русанівський (мова творів), О. Авраменко, Н. Волошина, Є. Пасічник, О. Слоньовська, А. Фасоля, П. Хропко (вивчення життя і творчості) та багато інших науковців.

У своїх драматичних творах І. Нечуй-Левицький продовжив традиції М. Костомарова в жанрі історичної п'єси та досить правдиво передав літературно-мистецький контекст доби. Іван Нечуй-Левицький представлений в історії української літератури як видатний майстер художньої прози. Він створив чимало цікавих соціально-побутових оповідань та повістей, відобразив у них самотнє життя українського народу другої половини ХІХ століття, правдиво

та яскраво показав життя селянства. І. Нечуй-Левицький увів в українську літературу нові теми й мотиви, показав їх багатими художніми засобами [2]. Так, у 1884 р. він написав повість «Старосвітські батюшки та матушки», в якій втілились багаті спостереження побуту, моралі і звичаїв духовенства. Спираючись на досвід попередників, на спостереження над українським фольклором, письменник прагнув якомога правдиво показати типи і картини життя українського суспільства. Під час учительської роботи він очолював гурток прогресивно налаштованих педагогів, які говорили про гострі національні та соціальні проблеми. Це сприяло виникненню його прози - повістей «Микола Джеря», «Бурлачка», «Кайдашева сім'я», «Баба Параска та баба Палажка», «Чортяча спокуса».

І. Нечуй-Левицький широко і різнобічно змалював життя різних верств населення ХІХ століття. У творчості письменника знайшла відображення тема показу життя кріпаків і звільнених селян. Крім читання своїх творів, він виступав з доповідями і рефератами на літературні і суспільні теми, відверто виголошував думки, спрямовані проти політики царизму.

У повісті «Кайдашева сім'я» (1878) показано історію життя і стосунків селянської родини. Прототипом Кайдашів стала родина Мазурів, яка жила в селі Семигори й була відома своїми щоденними сварками, з'ясуванням стосунків та бійками. Життєві події цієї сім'ї І. Нечуй-Левицький поклав в основу сюжету твору, узагальнивши в художніх образах героїв драматичне життя тогочасного українського села.

Однак повість можемо аналізувати не лише з художнього, а й мовного погляду. Безумовно, автор підніс українську літературну мову на вищий ступінь розвитку [3]. У своїй творчості він хотів відобразити українське суспільство з етнографічною точністю, показати всі події в житті звичайного селянина за допомогою мовних засобів, зокрема фразеологічних одиниць.

У сучасній українській фразеології поглиблюються психокогнітивний та етнокультурний аспекти (праці О. Селіванова, О. Левченко), опрацьовується діалектна фразеологія (праці Н. Бабич, В. Лавер, Р. Міняйло, М. Олійника,

Н. Романюк, Г. Ступінської тощо). Живе сучасне українське мовлення відображено у фразеографічних зібраннях В. Білоноженко, Я. Головацького, М. Коломійця, М. Наконечного, І. Виргана, В. Ужченка. Ураховуючи досягнення вчених, спостереження над фразеологічними одиницями у творі І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» видається цікавим з погляду їхнього аналізу.

У наведених у творі фразеологізмах відображено споглядання навколишнього життя, людей, природи. На думку Н. Венжинович, найбільш виразно в повісті виявлені функції портретної характеристики, створення гумору, узагальнення та вираження експресивної оцінки [1]. Так, наприклад, у першій частині Карпо дуже прискіпливо оцінює сільських дівчат. Він хоче посвататися, але ще не вирішив, до кого. Він ділиться з братом: «Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала *серце з перцем*, – сказав Карпо». Інакше кажучи, дівчина повинна бути із сильним характером, впевнена у собі. В іншому епізоді сказано: «з маленького личка *хоч води напийся*, а сама пишна, як у саду вишня, а тиха, неначе вода в криниці», що означає дуже красиву дівчину, з чистим лицем. Карпо говорить у творі: «Та в неї лице, як тріска, стан, наче копистка, руки, як кочерги, сама, як дошка, а як *іде, то аж кістки торохтять*», що означає дуже худе тіло. В іншому епізоді твору: «на словах – як на цимбалах грає; а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей *молоко кисне*», тобто дівчина має неприємний, сердитий погляд.

Використання таких фразеологічних одиниць у творі не просто увиразнює мову персонажа, а формує чітке ставлення читача до героїв твору, свідчить про риси характеру Карпа (іронічність, вибагливість у стосунках, подекуди зверхність). Таким чином, фразеологізми яскраво доповнюють враження від описаних подій у читача, зацікавлюють його, посилюють вплив, адже багате мовлення автора свідчить про його досконалість як майстра слова.

Сила й краса фольклору збагатили І. Нечуя-Левицького життєвою мудрістю, а естетичне сприймання сприяло виникненню нових шедеврів справжньої народної творчості. Історичні перекази і фольклор стали важливими джерелами естетики для письменника. Вони яскраво показані вже у перших

творах і відіграють велику роль у формуванні літературно-теоретичних поглядів письменника. Від усної народної творчості І. Нечуй-Левицький перейшов до написання творів. Широке й глибоке знання фольклору значною мірою вплинуло на самобутній стиль письменника, увиразнило його яскраву творчу індивідуальність і літературно-критичну позицію. «Кайдашева сім'я» щедро насичена фразеологізмами, народно-поетичними епітетами та порівняннями. Для аналізу самобутньої мови твору слід звернутися до використання фразем.

Поняття «фразема» в сучасній літературній українській мові трактується як стійке словосполучення, яке, крім свого основного номінативного значення, має ідіоматичне (фразеологічне) значення, належить до певної терміносистеми й мови професійного спілкування (Ю. Продан) [5]. У художній літературі використання фразем, окрім належності до терміносистеми, відіграє передусім описову роль, є засобом вираження позиції автора, характеристики героїв [4].

У «Кайдашевій сім'ї» надзвичайно велику кількість фразем можемо умовно згрупувати за певними ознаками. Наприклад, виокремимо фраземи, що передають фізичний або емоційний стан персонажів. Так, у творі часто трапляються фраземи із словом «очі», наприклад: 1) *спустила очі* (у значенні засоромилась): «Вона тільки підвела голову вгору і знов *спустила очі* на терницю»; 2) *очі блищали* (означає сердитий погляд, роздратованість): «Обидва були люті, в обох *очі блищали*» та ін.

Для передавання емоційного стану героїв твору використано також інші фраземи, зокрема із словом «світ»: 1) *ніби на світ народилась* (у значенні відчула полегшення після поневірянь і переживань): «Мотря з того часу у своїй хаті *ніби на світ народилась*»; 2) *світ немилый* (передає відчуття розчарування, туги, відчаю): «Без Мелашки йому *світ став немилый*» тощо.

Також для відображення емоційного стану героїв твору І. Нечуй-Левицький використовує фраземи з називанням відчуття та переживань, слова «душа, серце»: 1) *запали в душу* (у значенні потурбували, схвилювали когось): Лаврінові слова *запали* Карпові *в душу*; 2) *серце зомліло* (у значенні надзвичайно великі переживання): «У Лавріна *зомліло серце*». Крім іншого, у повісті

використано фраземи на позначення фізичного стану для відображення емоційного: *ні живий ні мертвий* (у значенні переляканий, надто схвильований): «Лаврін стояв *ні живий ні мертвий*» та ін.

Слідом за Н. Венжинович [1], виокремлюємо у творі фраземи, що передають стан особи за зовнішніми проявами. Наприклад, трапляються часто із словом «стояти»: 1) *стояла, мов кам'яна* (у значенні стояла нерухомо, заціпеніла): «Молодиці водили очима за її рукою, а Мелашка *стояла, мов кам'яна*»; 2) *стояла мов укопана* (у значенні була нерухомою від сильних емоційних переживань): «Мотря *стала* коло мисника *мов укопана*»; 3) *стояла як стовп, стовпом стала* (у значенні була нерухомою під впливом розчарувань): «Мотря *стояла* коло стола, *як стовп*, і дивилася на широкі патьоки на стіні коло помийниці» та под.

Для передавання стану особи за зовнішніми проявами у творі вживаються фраземи з назвами частин тіла: 1) *тягло за живіт* (у значенні був голодний): «Його *тягло за живіт*»; 2) *рук і ніг не відчувати* (у значенні надзвичайно втомитися): «Ось вже й *рук і ніг не чую*, так натанцювалася, – промовила Мотря» тощо.

Також для відображення стану особи за зовнішніми проявами у повісті вживаються й інші фраземи: 1) *заливатись слізьми* (у значенні плакати): «Мелашка стояла коло печі й *заливалась слізьми*»; 2) *розірватися надвоє* (у значенні мати багато роботи): «Якби я могла *розірваться надвоє*, то я б і сіни мела, і коло печі стояла» та ін.

В окрему групу відносимо фраземи, що передають у повісті ознаку і спосіб дії. Серед них можемо виокремити із словом «голос»: 1) *не своїм голосом* (у значенні надто голосно, з надривом): «Держи цабе! – крикнув *не своїм голосом* старий Кайдаш»; 2) *в один голос* (у значенні одночасно): «Кайдашиха, Мотря й Лаврін крикнули *в один голос*»; 3) *на все горло, на весь голос* (у значенні надто голосно): «Але вона покрутила головою і так крикнула *на все горло*, що побудила всіх богомольців» та под.

Крім того, серед фразем на позначення ознаки і способу дії бачимо із

словами «зуби», «брови», інші частини тіла: 1) *через зуби* (у значенні говорити знехотя): «Мала розум, а у вас, мабуть, оце згубила, – сказала *через зуби* Мотря»; 2) *зуби зціпила* (у значенні виявляти витримку): «Мотря мовчала, тільки *зуби зціпила*»; 3) *одна брова варта вола* (у значенні має надзвичайну цінність): «Одна *брова варта вола*, другій і ціни нема» та ін.

Перелік і класифікацію фразем, ужитих у творі, слід продовжити в подальшому. Художній твір щедро ними насичений, створює широке поле для дослідників.

Таким чином, у повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького фраземи виконують важливу роль. Вони свідчать про багатство мови письменника, його обізнаність у народній творчості, передають душевний стан, характеризують вчинки персонажів твору. Використання фразем додає неповторний національний колорит, сприяє виразності авторського мовлення. Завдяки вживанню письменником фразем відтворюються ментальні риси тогочасних українців. У подальшому слід детальніше проаналізувати це питання.

Список використаних джерел

1. Венжинович Н.Ф. Тематична стратифікація фразеологізмів сучасної української мови. *Мова і культура: зб. наук. праць*. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. Вип. 11. Т. IX (121). С. 112–120.

2. Муромцева О. Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови. *З історії української літературної мови. Вибрані праці*. Харків, 2008. 229 с.

3. Мялковська Л. М. Мовний портрет І. Нечуя-Левицького: історія дослідження. *Лінгвістика*. Луганськ, 2011. № 2 (23). С. 167-174.

4. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць / Відп. ред. М. Я. Плющ. К.: НПУ імені М .П. Драгоманова, 2009. Випуск 5. 286 с.

5.Продан Ю. Поняття «термін-фразема» у лінгвістиці. *Термінологчний вісник*. 2013. Вип. 2 (1). С.116-121.